

werd geaccepteerd. Twee uitgeverijen die zich hierbij bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt, waren Allert de Lange en Querido; beide uitgeverijen komen in de artikelen herhaaldelijk ter sprake.

Een ander artikel dat hier vermeld dient te worden, is dat van Ursula Langkau-Alex; in het artikel, getiteld 'Asyl- und Exilpraxis in den Niederlanden' (69-93), begint zij met een beknopt overzicht van het 'opnamebeleid' van vluchtelingen door Nederland sinds de zestiende eeuw; het zwaartepunt van het artikel ligt bij de houding van de politiek ten aanzien van de Duitse vluchtelingen naar Nederland in de periode 1933-1940. In haar artikel pleit Ursula Langkau-Alex ervoor om de periode 1933-1940 uit te breiden tot 1945, en het jaar 1940, zoals tot op heden gebruikelijk is, niet meer als cesuur te beschouwen; hierdoor zal volgens haar meer aandacht geschonken gaan worden aan de literatuur van onderduikers. Een aanzet hiertoe wordt gegeven in het artikel van Michael Philipp in zijn artikel 'Wolfgang Frommel und das Castrum Peregrini —eine deutsch-niederländische Kulturgemeinschaft' (189-200). Het thema van de houding van de Nederlandse regering ten aanzien van de Duitse vluchtelingen naar Nederland komt ook aan de orde in het artikel 'Die Niederlande und das Deutsche Exil' (31 -38) van H. W. von der Dunk, dat hij overigens niet op het symposium heeft voorgedragen maar bij de opening van de tentoonstelling 'Deutsche Literatur im Exil in den Niederlanden' in Frankfurt am Main. Overigens is ook bij Paul Stoop dit thema het onderwerp van zijn artikel, getiteld 'Mässigung und Neutralität. Grenzen politischer Öffentlichkeit in den Niederlanden 1933-1940' (95-117).

In de bundel komen onderwerpen aan de orde die niet een directe relatie hebben met literatuur, bijvoorbeeld: de Duits-Belgische betrekkingen in het tijdvak 1930-1940 (Peter Klefisch in 'Die deutsch-belgischen Beziehungen 1930-1940' (53-68) en de rol van de Duitse vluchtelingen in de filmindustrie (Helmut G. Asper in: 'Max Ophüls' Komödie um Geld (1936), die deutsche Filmemigration und die niederländische Filmindustrie in den dreissiger Jahren', (213-229)) en cabaret (Irmela von der Luhe in 'Vergnügen am Spiel und Ernst im Spiel; Die Pfeffermühle in Holland' (201-212)).

Het doel van de bundel is ten eerste de discussie onder vakgenoten over het nog altijd pijnlijk actuele thema te stimuleren en ten tweede de geïnteresseerde leken een eerste kennismaking met het onderzoeksterrein te bieden. Beide doelen worden mijns inziens met deze bundel bereikt. Hierbij dient te worden aangetekend dat de titel in zoverre misleidend is dat niet alleen de literatuur van Duitse ballingen in Nederland aan de orde komt, maar dat ook aandacht wordt geschonken aan hun rol in de filmindustrie en het cabaret en aan de rol van de politiek. Het lezenswaardige boek biedt meer dan de titel doet vermoeden.

Wil Fries

L. F. van Zuylen, *Palestinapioniers in Twente 1933-1945. Een vergeten hoofdstuk* (Enschede: Twente Akademie, 1995, 88 + 71 blz., f29,50, ISBN 90 7406407 8).

De aanduiding 'een vergeten hoofdstuk' in de titel moet in dubbele zin worden opgevat. Dit boekje vormt inderdaad een aansluitend hoofdstuk op het boek dat de auteur in 1983 over de joodse gemeenschap in Enschede (1930-1945) liet verschijnen. Bovendien handelt het over een episode en over een specifieke groep joden die vergeten dreigen te worden. Van Zuylen heeft de lotgevallen nagespeurd van een groep van ruim honderd joodse vluchtelingen uit Duitsland en 'Polen' die een orthodox-religieuze opleiding tot Palestina-pionier (*hachsjara*) wilden

volgen, met name de groep zionisten die zich in Enschede en Twekkelo vestigde. De schrijver heeft hiertoe archiefonderzoek verricht en overlevenden via enquête en interview benaderd.

Het resultaat is — in deze vorm — een onaanvaardbaar kritiekloos geschrift dat geen enkele poging doet het fenomeen van de *hachsjava* in breder verband te plaatsen. (Daarvoor kan men inmiddels terecht bij het proefschrift van I. Vierstraete over de emancipatie van de joden in Overijssel.) Het is louter microhistorie op de vierkante milimeter zonder kop of staart. Aardig zijn wel de kijkjes die de auteur geeft achter de schermen van het politie-optreden, de hulp van omwonende boeren en van verzetsgroepen als die van ds. Overduin, en de afwerende houding van de gevestigde, anti-zionistische joodse gemeente van Enschede. Eigenlijk betreft het hier een opgeklopt 'artikel'—zoals het ook op bladzijden 39 en 66 wordt genoemd. Want waar gaat het om: 37 bladzijden tekst inclusief illustraties en lange citaten, 25 bladzijden bijlagen en acht bladzijden noten waarvan de opmaak gebrek aan professionaliteit verraadt. (Wie durft er vandaag de dag nog een noot op te nemen als 'De brief bevindt zich in het Rijksarchief te Den Haag'?) De fotokatem (75-88) vormt het scharnier met een integrale vertaling van 'a forgotten story', waarin zelfs de tekstillustraties worden herhaald. Zo zijn twee brochures samengebonden, slordig van opmaak en zonder index.

A. H. Huussen jr.

P. I. M. de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de katholieke actie in Nederland (1934-1966)* (Dissertatie Katholieke theologische universiteit Utrecht 1994, Scripta van het Katholiek documentatiecentrum en Katholiek studiecentrum II; Nijmegen: KDC/KSC, 1994, 351 blz., ISBN 90 70504 45 6).

Peter de Haan werkte van 1989 tot 1993 als aio bij de Katholieke Universiteit te Utrecht aan een promotieonderzoek naar de katholieke actie. Het idee om onderzoek te doen naar de katholieke actie ontstond in 1988 omdat studies van (kerk)historici en (kerk)sociologen over het Nederlands katholicisme in de twintigste eeuw wel melding maken van de katholieke actie, maar deze beweging niet goed weten te plaatsen in de ontwikkelingsgang van de katholieke geloofsbeweging in Nederland.

Deze studies bevatten voor De Haan wel aanwijzingen dat onderzoek naar de katholieke actie vooral belangrijk was vanwege de specifieke inhoudelijke betekenis van de beweging. De katholieke actie moest de band tussen hiërarchie en leken binnen de kerk vernieuwen en versterken. In de Nederlandse situatie was de katholieke actie belangrijk vanwege haar rol in de vijftiger jaren bij de 'tweede emancipatie' van de katholieken. Was de eerste emancipatie de maatschappelijke- en culturele emancipatie van katholieken in de Nederlandse samenleving; de tweede emancipatie betrof de positie van de leek binnen de kerkgemeenschap.

Aangezien nog nooit onderzoek naar de katholieke actie in Nederland was gedaan, stond De Haan vanaf het begin een omvangrijke archiefstudie voor ogen. Dit bepaalt de aard van zijn onderzoeksverslag: hij geeft per bisdom en periode een gedetailleerd verslag van de parochies en briefwisselingen tussen betrokken personen. Een gevolg van deze opzet is dat dit onderzoeksverslag geen lopend verhaal vormt; dat veel namen genoemd worden van personen die verder geen belangrijke rol spelen en geen onderscheid wordt gemaakt tussen belangrijke en minder belangrijke archiefstukken of gebeurtenissen.

De katholieke actie is ontstaan naar idee van paus Pius XI, die haar aankondigde in zijn eerste encycliciek 'Urbi Arcano Dei' uit 1922. In zijn ogen bedreigde de moderne samenleving de door